

ks. dr hab. Mieczysław Polak, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny

Recenzja rozprawy doktorskiej

ks. mgra lic. Łukasza Kowalskiego *Formacja i twórczość muzyków kościelnych inspirowana czcią do Najświętszej Maryi Panny w Ogólnopolskich Warsztatach Liturgiczno-Muzycznych na Warmii po 2004 roku*, Olsztyn 2023, napisanej pod kierunkiem ks. dra hab. Sławomira Ropiaka prof. UWM, przygotowana na zlecenie Rady Naukowej Dyscypliny nauki teologiczne Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Dostarczona praca liczy w całości 376 stron wydruku komputerowego.

Wprowadzenie

Papież Benedykt XVI stwierdza: „Gdy chce się odnowić muzykę sakralną, wychodząc od jej istoty, przed nami staje oczywiście pytanie: co jest jej istotą? Istotą muzyki sakralnej nie jest tylko ogólnie pojęta muzyka religijna. Jest to muzyka Kościoła, w której Kościół jest podmiotem. Nie jest ona tylko dodatkiem do liturgii, ale sama jest liturgią” (Przemówienie do delegacji Wyższej Szkoły Katolickiej Muzyki Kościelnej i Pedagogiki Muzycznej z Ratzbony, Castel Gandolfo 28.09.2007). Badania nad muzyką sakralną wpisują się w całokształt badań nad urzeczywistnianiem się Kościoła poprzez liturgię. Ta muzyka i śpiew liturgiczny nie stanowią rzeczywistości paralelnych do sprawowanej liturgii, ale należą do niej, są wpisane w jej istotę. Dlatego właściwe ujęcie tych badań stanowi perspektywa pastoralno-teologiczna. Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska ks. mgra Łukasza Kowalskiego przedstawia wyniki badań nad jednym z fenomenów z obszaru kościelnej muzyki sakralnej podjęte właśnie w tej perspektywie – pastoralno-teologicznej.

Aspekty merytoryczne dysertacji

Przedmiotem materialnym badań, których wyniki zostały przedstawione w dysertacji doktorskiej są prowadzone w archidiecezji warmińskiej od 2004 roku Ogólnopolskie Warsztaty Liturgiczno-Muzyczne (dalej: Warsztaty). Powstały one z inicjatywy śp. ks. Piotra Podolaka i wpisują się w nurt odnowy liturgicznej, skoncentrowanej na muzyce sakralnej. Blisko dwadzieścia lat prowadzenia tej działalności edukacyjno-formacyjnej i jej widoczne owoce stanowią niewątpliwie cenne doświadczenie pastoralne Kościoła na Warmii. To doświadczenie stało się przedmiotem badań podjętych przez ks. mgra Kowalskiego. Podkreślić tutaj należy bardzo trafny dobór przedmiotu badań. Wynika on z dostrzeżenia owego cennego doświadczenia pastoralnego lokalnego Kościoła, które domagało się naukowego opisu i pastoralno-teologicznej refleksji, mającej na celu dalszy rozwój i udoskonalenie działalności Warsztatów. Przedmiotem formalnym badań jest

„optyka mariologiczna”. Autor dysertacji przyjął założenie, że „od początków swej chrystianizacji mieszkańcy ziemi warmińskiej kształtowani byli w duchowości maryjnej” (s. 12). Maryjny wymiar chrześcijaństwa na Warmii posiada swoją specyfikę, w której szczególne miejsce zajmuje Sanktuarium Matki Bożej w Gietrzwałdzie i związane z nim objawienia maryjne z 1877 roku. „Optyka mariologiczna” badań wynika także z tego, iż inicjatywa Warsztatów wpisuje się w nurt soborowej odnowy liturgicznej. Ten z kolei niesie ze sobą inspiracje dla współczesnej mariologii, które znalazły wyraz także w muzyce kościelnej. Nie bez znaczenia jest także maryjny charakter pobożności inicjatora Warsztatów ks. Podolaka.

Na podstawie powyższych założeń Autor dysertacji rozróżnia jej cel naukowy i pastoralny. W odniesieniu do pierwszego stwierdza: „Naukowym celem niniejszej rozprawy doktorskiej jest ukazanie formacji osób świeckich, które tworzą, animują i wykonują śpiew w czasie celebracji liturgicznych Kościoła rzymskokatolickiego w aktualnej rzeczywistości warmińskiej wspólnoty eklezjalnej” (s. 16). Drugi cel – pastoralny – został przez Autora dysertacji określony w następujący sposób: „Pastoralnym celem dysertacji jest przedstawienie propozycji o charakterze teologicznym i muzycznym, które mogłyby się przyczynić do pełniejszego i bardziej urozmaiconego repertuaru wokalnego wykonywanego podczas liturgii na Warmii” (s. 16). Sformułowanie celu naukowego dysertacji wskazuje na to, iż przedmiotem badań jest formacja wiernych świeckich, natomiast cel pastoralny odnosi się do „repertuaru wokalnego”. Powstaje zatem pytanie o spójność tak sformułowanych celów dysertacji oraz o ich podział na naukowy i pastoralny.

Autor rozprawy doktorskiej trafnie zidentyfikował problem naukowy i przedstawił jego rozwiązanie. Główną tezę opracowania, którą poddał udowodnieniu można określić następująco: maryjny wymiar formacji świeckich realizowany przez Ogólnopolskie Warsztaty Liturgiczno-Muzyczne na Warmii odpowiada osiągnięciom współczesnej mariologii i zasadom formacji wiernych świeckich, zawartych w oficjalnym nauczaniu Kościoła. W celu weryfikacji głównej tezy dysertacji jej Autor analizuje przede wszystkim repertuar muzyczny Warsztatów, ich założenia programowe, tematykę głoszonych na nich konferencji i wykładów oraz liturgiczne i pozaliturgiczne formy kształtowania duchowości. Lektura rozprawy doktorskiej dowodzi, że jej Autor potrafi poprawnie formułować i weryfikować tezy (hipotezy) naukowe, co oznacza, że ten kluczowy dla oceny pracy doktorskiej aspekt został spełniony.

W odniesieniu do tytułu pracy doktorskiej należy stwierdzić, że został on sformułowany poprawnie. Określa problematykę dysertacji, która stanowi aktualne i domagające się opracowania zagadnienie badawcze. Problematyka dysertacji posiada niewątpliwie duży walor praktyczny, odnoszący się do realizacji pastoralnej misji Kościoła we współczesnym świecie. Treść dysertacji jest zasadniczo zgodna z tematem określonym w jej tytule. Niemniej jej Autor w niektórych miejscach (par. 3.3.2; 3.3.3) poszerza „inspiracje mariologiczne” o „inspiracje angelologiczne”, „józefologiczne” czy „hagiograficzne”.

Dysertacja składa się z wykazu skrótów, wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, streszczenia, bibliografii i czterech aneksów. Wstęp do pracy wprowadza w jej problematykę i zawiera zasadniczo wszystkie elementy wymagane dla opracowań

naukowych, takie jak: ogólne wprowadzenie, dotychczasowy stan badań, uzasadnienie i potrzeba podjęcia badań, sformułowanie celu pracy, określenie metod badawczych, sprecyzowanie stosowanych pojęć, prezentacja głównych źródeł pracy. Pewne zastrzeżenia budzi jednak sposób określenia metody badawczej. Nie jest on wystarczająco jasny i nie wskazuje na zastosowane w pracy metody i narzędzia badawcze. Przedstawia raczej opis planowanych działań, które Autor zamierza podjąć. Nie jest on jednak do końca zgodny z rzeczywiście podjętymi działaniami i nie odpowiada w pełni strukturze dysertacji.

Pierwszy rozdział pracy został poświęcony analizie lokalnego kontekstu duchowości maryjnej oraz przedstawieniu trzech nurtów „śpiewanej mariologii”: nurtu chrystotypicznego, eklezjotypicznego i pneumatologicznego. Autor wychodzi od nakreślenia specyfiki maryjnego charakteru chrześcijańskiej pobożności mieszkank i mieszkańców Warmii. Szczególne znaczenie przypisuje tutaj sanktuariom maryjnym, zwłaszcza sanktuarium w Gietrzwałdzie. Działalność duszpasterska w tych sanktuariach przyczyniła się nie tylko do ukształtowania wyraźnego maryjnego rysu duchowości chrześcijańskiej na terenach Warmii, ale miała także zasadniczy wpływ na kształt „śpiewanej mariologii”. Kolejne części pierwszego rozdziału zostały poświęcone analizie dawnego i obecnego repertuaru pieśni maryjnych w kontekście wymienionych powyżej trzech nurtów mariologii. Autor skoncentrował się zasadniczo na pieśniach, które znajdują się w repertuarze Warsztatów. Ta analiza została podsumowana tezą o „mniej więcej” równomiernym rozłożeniu treści z tych trzech rodzajów mariologii, które „wielokrotnie przenikają się wzajemnie” (por. s. 64). W tak sformułowanym wniosku stwierdzenie „mniej więcej” jawi się jako wątpliwe naukowo i wydaje się być potwierdzone bardziej intuicją Autora, niż dokładną analizą naukową.

Rozdział drugi dysertacji stanowi opis fenomenu Warsztatów. Znalazły się w nim następujące zagadnienia: geneza i historia Warsztatów, osoby zaangażowane w ich powstanie i prowadzenie, podstawy teologiczne działalności, wpływ objawień z sanktuarium w Gietrzwałdzie na powstanie i rozwój dzieła oraz twórczość maryjna muzyków związanych z Warsztatami. Rozdział został napisany na podstawie źródeł, które stanowią kroniki oraz materiały z kolejnych edycji Warsztatów: śpiewniki, programy spotkań. Opis przedstawia szczegółowo dotychczasową działalność tej pastoralnej inicjatywy oraz nakreśla główne linie jej rozwoju. Tę działalność umiejscawia w lokalnym kontekście mariologicznym związanym z sanktuarium w Gietrzwałdzie, zarówno z tamtejszym kultem maryjnym, jak i z objawieniami. Opis sprawia jednak wrażenie bardziej kronikarskiego, niż naukowego. Zawiera np. bardzo wiele imion i nazwisk osób, które spełniały podczas warsztatów różne czynności: przewodniczyły Eucharystii bądź ją koncelebrowały, prowadziły nabożeństwa, głosiły homilie lub konferencje itp. W opisie naukowym właściwszą byłaby synteza tych informacji kronikarskich, która wskazałaby np. na kryterium doboru osób do prowadzenia różnych form zajęć warsztatowych, do głoszenia konferencji formacyjnych czy do przewodniczenia liturgii. Oprócz tego Autor nie podaje, choćby krótkich, biogramów tych osób, ich związku z Warsztatami, muzyką kościelną itp. (por. s. 74nn).

Rozdział trzeci dysertacji analizuje pieśni kościelne, które znalazły się do tej pory w repertuarze Warsztatów, poszukując w ich treściach motywów biblijnych ze Starego i

Nowego Testamentu, odnosząc je do głównych wymiarów chrześcijańskiej duchowości, analizując zgodność ze wskazaniami *Magisterium Ecclesiae* w pieśniach „różnych”, o aniołach i o św. Józefie. W treści rozdziału znalazły się również informacje o elementach formacji muzycznej wykorzystywanych podczas edycji Warsztatów oraz o osobach prowadzących. Rozdział zawiera zatem treści wynikające z analizy teologiczno-muzykologicznej oraz prezentujące historię działalności Warsztatów, co wprowadza weń pewną niespójność. Niemniej w całości rozdział jest pod względem merytorycznym poprawnym opracowaniem zagadnienia, które nieco poszerza badania w ścisłej „optyce mariologicznej”.

W czwartym rozdziale dysertacji jej Autor wyraźnie powraca do „optyki mariologicznej”. Tym razem poddaje analizie pieśni kościelne i treści przekazywane na Warsztatach w odniesieniu do głównych tajemnic wiary, związanych z Maryją. Wychodzi od pieśni związanych z rokiem liturgicznych, wskazuje na chrystocentryczny kult Matki Bożej w różnych nabożeństwach, poszukuje motywów ukazujących tajemnicę Wcielenia i kontekst pasyjno-paschalny oraz ujmuje zagadnienie w perspektywie relacji święci i aniołowie a Maryja. Jakkolwiek można znaleźć w rozdziale pewne paralelne treści do tych, jakie zostały przedstawione w pierwszym rozdziale, to jednak trudno odmówić także tej części pewnej oryginalności myślowej i naświetlenia analizowanego problemu w szerszej i wielowątkowej perspektywie mariologicznej. Takie ujęcie sprawia, że owa „optyka mariologiczna” zostaje bardziej jeszcze usystematyzowana i wpisana w kontekst teologiczny i liturgiczny.

Ostatni, piąty rozdział rozprawy doktorskiej ks. Kowalskiego przedstawia charakterystykę muzykologiczno-pastoralną repertuaru muzycznego Warsztatów. Ta charakterystyka ukazana jest w kontekście formacji liturgicznej, związanej zwłaszcza z Eucharystią. Autor analizuje repertuar Warsztatów w odniesieniu do zawartego w nim śpiewu gregoriańskiego, śpiewów łacińskich, stałych części Mszy świętej oraz innych śpiewów odnowionej liturgii posoborowej. Rozdział kończą paragrafy odbiegając swoim charakterem od wcześniejszych, gdyż zawierają rys historyczny powojennych śpiewników warmińskich, analizę ich repertuaru w odniesieniu do innych śpiewników kościelnych oraz rozwój twórczości muzycznej, związanej z kultem maryjnym. Ten odmienny charakter ostatnich dwóch paragrafów można jednak odczytać w owym kontekście „muzykologiczno-pastoralnym” i dostrzec w nim nie tylko analizę historyczno-porównawczą, ale także teologiczną, mającą na celu wypracowanie inspiracji dla dalszego rozwoju muzyczno-liturgicznej twórczości.

W zakończeniu pracy Autor dokonuje podsumowania najważniejszych jej treści i osiągnięć, formułuje kilka wniosków pastoralnych oraz wskazuje na znaczenie Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych dla rozwoju życia religijnego oraz liturgicznego w archidiecezji warmińskiej. Dalszy rozwój tej inicjatywy postrzega w perspektywie jubileuszu 150-lecia objawień Maryi w Gietrzwałdzie, który będzie obchodzony w 2027 roku. To wydarzenie powinno stanowić kolejny impuls do rozwoju repertuaru muzyki kościelnej inspirowanego „czcią do Najświętszej Maryi Panny”.

Praca pod względem merytorycznym stanowi poprawną prezentację problematyki, która została zawarta w przedstawionej przez Autora koncepcji badań. Jej treść jest zasadniczo zgodna z tematem określonym w tytule pracy, choć niektóre części –

zwłaszcza rozdział trzeci – poszerzają zakres tematyki określonej w tytule. Podjęty w pracy problem badawczy jest aktualny i ma duże znaczenie zarówno dla teorii, jak i praktyki pastoralnej misji Kościoła we współczesnym świecie w obszarze duszpasterstwa liturgicznego i muzyki kościelnej. Podjęte przez ks. mgra Łukasza Kowalskiego badania mają charakter pionierski i przyczyniły się do poszerzenia stanu wiedzy oraz lepszego zrozumienia fenomenów opisywanych i analizowanych w pracy. Działalność Ogólnopolskich Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych nie doczekała się do tej pory tak kompleksowej i wielostronnej analizy. Na podkreślenie zasługuje także fakt zebrania i opisanie bogatego repertuaru warsztatowego oraz przeanalizowanie go w kontekście współczesnej mariologii oraz pobożności maryjnej. Opracowanie charakteryzuje się także właściwym stopniem oryginalności myślowej Autora.

Wskazując na niewątpliwe zalety dysertacji ks. Kowalskiego dla całości obrazu należy zauważyć także jej merytoryczne niedoskonałości. Analizując formację duchową prowadzoną podczas Warsztatów Autor doktoratu zaliczył do pozaliturgicznych spotkań Liturgię Godzin: Jutrznie i Nieszpory. Niewątpliwie jest to merytoryczny błąd. W pracy pojawiają się niekiedy tezy, które są niepotwierdzone badaniami. Dla przykładu, na s. 95 Autor sformułował tezę mówiącą o tym, że „muzycy OWL-M w Matce Bożej odnajdują religijne uzasadnienie do cierpliwych i żmudnych ćwiczeń warsztatowych...”. Teza ta nie została w żaden sposób potwierdzona. Czasami Autor potwierdza formułowane tezy własnym świadectwem: „...jako uczestnik tych wydarzeń zaświadczam...” (s. 217); „w programach warsztatów nie znajdziemy wzmianki o tego typu formach pobożności, ale z własnych obserwacji i doświadczeń widać było...” (s. 226). Nie kwestionując wiarygodności tych świadectw należy jednak stwierdzić, że nie stanowią one naukowego uzasadnienia formułowanych tez. Oprócz tego, badania, których owocem jest praca doktorska zawierają tylko nieznaczący element krytycznej analizy materiału badawczego, jaki stanowiły pieśni maryjne. Autor odwołał się co prawda do opracowań Kazimierza Darowskiego i Zbigniewa Nosowskiego (por. s. 212-213), którzy w swoich badaniach nad pieśniami maryjnymi wskazali na różne nieścisłości i błędy teologiczne w ich treściach w porównaniu ze współczesną mariologią, to jednak nie wykorzystał tych osiągnięć badawczych we własnym opracowaniu. Ten fakt może wynikać z osobistego zaangażowania Autora dysertacji w badaną przez niego inicjatywę duszpasterską.

Konkludując: przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska ks. mgra Łukasza Kowalskiego jest od strony merytorycznej poprawnym opracowaniem zagadnienia badawczego, stanowiącego główny problem pracy. Przedmiot rozprawy doktorskiej stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, którym jest analiza działalności i repertuaru muzycznego Ogólnopolskich Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych na Warmii po 2004 roku w kontekście formacji i twórczości inspirowanej kultem maryjnym. Dysertacja spełnia kryteria naukowego opracowania problemu badawczego i może inspirować do podjęcia dalszych badań w tym zakresie, zwłaszcza do pogłębionej, wieloaspektowej analizy zebranego i opisanego materiału źródłowego oraz do przeprowadzenia badań empirycznych wśród uczestników Warsztatów. Dysertacja wskazuje na posiadanie przez Doktoranta ogólnej wiedzy teoretycznej z zakresu muzyki kościelnej i teologii praktycznej (liturgiki). Poświadcza też opanowanie w dobrym stopniu umiejętności samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

Aspekty formalne i językowe rozprawy doktorskiej

Zasadniczy korpus pracy został podzielony na pięć rozdziałów. Struktura podziału jest symetryczna. Zgodnie z założeniem Autora układ treści pracy wynika z zastosowanej metody badawczej, która ma wskazać na główne nurty teologiczne w formacji prowadzonej podczas warsztatów (por. s. 17). Tylko w pewnej mierze założenie to znalazło odzwierciedlenie w strukturze pracy, gdyż jej zakres treściowy wykracza znacząco poza wskazanie głównych nurtów teologicznych. Analizując układ rozdziałów pracy nie jest łatwo odkryć ideę jej struktury. Można jednak uchwycić pewną logikę, która znajduje odzwierciedlenie w takim właśnie podziale treści. Wychodząc od lokalnego kontekstu uwarunkowań „śpiewanej mariologii” i zarysowania odzwierciedlenia różnych typów mariologii w pieśniach kościelnych z różnych okresów, Autor dysertacji przechodzi do prezentacji Warsztatów Liturgiczno-Muzycznych na Warmii. Następnie zamieszcza rozdział, który w pewnym sensie poszerza zasadniczą tematykę pracy. Chodzi tutaj o wskazanie na „inspiracje formujące muzyków” zawarte w tekstach pieśni kościelnych, którymi są: motywy biblijne, elementy chrześcijańskiej duchowości oraz wskazania kościelnego Magisterium. Treść tego rozdziału wychodzi poza przyjętą „optykę mariologiczną” analizy zagadnienia. W czwartym i piątym rozdziale Autor powraca do wspomnianej wcześniej „optyki mariologicznej”. Układ pracy jest zatem poprawny, choć niektóre treści wykraczają poza tematykę określoną w tytule pracy.

Język i styl pracy odpowiadają jej charakterowi. Niekiedy jednak Autor posługuje się językiem potocznym, kronikarskim, emocjonalnym, popularnonaukowym. Stwierdza np., że „miał przyjemność współprowadzić” warsztaty (s. 73) a stwierdzenie stanu faktycznego jest dla niego „rozczarowujące” (s. 106). Stosowana w pracy terminologia stosowana jest prawidłowo. Doktorant stara się definiować pojęcia, które stosuje lub odwoływać się do istniejących definicji. Od strony redakcyjnej i korektorskiej praca jest mało staranna. Pojawia się dużo „literówek”, pomyłek. Praca wymagałaby z pewnością korekty językowej i redakcyjnej. Zastrzeżenia te nie kwestionują znajomości i opanowania przez Autora techniki pisania prac naukowych oraz umiejętności posługiwania się językiem naukowym. Są raczej dowodem braku staranności i dobrej korekty redakcyjnej. Przypisy i odwołania są stosowane w pracy poprawnie. Autor posługuje się wieloma skrótami, które zamieścił w ich wykazie. Domagał się tego z pewnością charakter i zakres zgromadzonych źródeł.

Ks. Kowalski w sposób rzetelny i wnikliwy zebrał bardzo obszerny materiał źródłowy oraz literaturę przedmiotu. Niewątpliwie należy podkreślić wyjątkowy i pionierski charakter kwerendy bibliograficznej. Źródła pracy zostały dobrane w sposób nie tylko właściwy, ale bardzo rzetelny i staranny. Zostały także poprawnie wykorzystane. Bibliografię Doktorant podzielił na: źródła, do których zalicza Pismo Święte i dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, księgi liturgiczne, kroniki, zbiory pieśni powstałe na potrzeby Warsztatów, inne zbiory pieśni religijnych znanych na Warmii, nagrania muzyczne na płytach CD, opracowania, literaturę uzupełniającą, słowniki i encyklopedie, materiały elektroniczne. Podział bibliografii jest poprawny. Wśród źródeł Autor umieszcza Pismo Święte w porządku alfabetycznym. Lepiej byłoby umieścić je na początku spisu źródeł. Nie do końca czytelny jest podział na opracowania i literaturę

uzupełniająca. Trudno dostrzec jednoznaczne kryterium przypisania do odpowiedniej kategorii. W materiałach elektronicznych znajdują się bardzo różne publikacje takie jak dokumenty Kościoła czy artykuły z czasopism naukowych. Samo korzystanie z publikacji czy z dokumentu Kościoła w wersji elektronicznej nie kwalifikuje ich automatycznie do materiałów elektronicznych, tzw. „netografii”.

Konkludując: rozprawa doktorska ks. mgra Łukasza Kowalskiego jest od strony formalnej poprawnym naukowo przedstawieniem zagadnienia stanowiącego problem badawczy dysertacji, spełniającym kryteria stosowane przy przygotowywaniu, przeprowadzaniu i publikowaniu tego rodzaju badań naukowych.

Wniosek końcowy

Przedstawioną do recenzji dysertację ks. mgra lic. teol. Łukasza Kowalskiego: *Formacja i twórczość muzyków kościelnych inspirowana czcią do Najświętszej Maryi Panny w Ogólnopolskich Warsztatach Liturgiczno-Muzycznych na Warmii po 2004 roku* napisaną pod kierunkiem ks. dra hab. Sławomira Ropiaka, prof. UWM oceniam pozytywnie. Stwierdzam, że rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim określone w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* z późn. zm. (Dz.U. z 2022 r. poz. 574).

.....
ks. dr hab. Mieczysław Polak

Poznań, dnia 27 sierpnia 2023 r.